

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КАФЕДРА ГРЕЦЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ ТА ПЕРЕКЛАДУ**

ГРЕЦЬКИЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ

За загальною редакцією

Юлії Лабецької

**Маріуполь
МДУ
2021**

УДК 811.14'06

Науковий редактор: кандидат філологічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри грецької філології та перекладу Маріупольського державного університету Юлія Лабецька.

*Рекомендовано до друку Вченою радою Маріупольського державного університету.
Протокол №6 від 02 грудня 2021 р.*

Редагування грецького тексту: Параскеві Калцуні.

Рецензенти:

Голубовська І.О., доктор філологічних наук, професор
(Київський національний університет імені Тараса Шевченка);
Любченко Т.В., кандидат філологічних наук, доцент
(Київський національний лінгвістичний університет)

Г 80 Грецький лінгвокультурний простір : кол. монографія / За
заг. ред. Ю. Лабецької. Маріуполь : МДУ, 2021. 372 с.

Монографія.

ISBN

© Колектив авторів, 2021

© МДУ, 2021

2.5 ФРАЗЕОЛОГІЗМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ФІЗИЧНОГО СТАНУ ЛЮДИНИ В НОВОГРЕЦЬКІЙ, УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

Фразеологія будь-якої мови є надзвичайно потужним та розвиненим пластом усієї лексичної системи, що, з одного боку, дуже яскраво віддзеркалює специфіку світобачення етносів, а, з іншого, транслює універсальність загальнолюдських категорій. Саме цьому інтерес дослідників до її вивчення не згасає, а, навпаки, посилюється. Наразі актуальним є вивчення фразеологічних одиниць (далі ФО) у межах антропоцентричної та дискурсивно-когнітивної парадигми, де розкривається внутрішня форма ФО як когнітивно-семіологічної категорії, її пасіонарність та когнітивна сінергетика, фреймова основа фразеологічної семантики та ін. Цьому присвячені дослідження М.Ф. Алефіренка, І.О. Голубовської, Л.Г. Золотих, І.В. Зикової та ін.

Останнім часом потужно розвиваються компаративні дослідження фразеологічної семантики на матеріалі різних мов. Особливо ефективними, на нашу думку, є дослідження ФО за фразеосемантичними полями. Оскільки фразеологізми, що складають фразеосемантичне поле «фізичний стан людини», не були предметом спеціального зіставного дослідження на матеріалі різносистемних мов, тема пропонованої статті є актуальною.

Мета нашої розвідки полягає у здійсненні семантичної класифікації та розкритті семантичного наповнення ФО, що позначають фізичний стан людини у новогрецькій, українській та англійській мовах.

Фразеосемантичне поле «стан людини» включає фразеологічні одиниці, що позначають психічний або фізичний стан людини. Першу групу складають фразеологізми, що відображають психологічний стан людини. У залежності від того, який стан передається, можна виділити кілька груп: страх, туга, душевне страждання, радість, здивування, гнів, зневага, відраза, смуток, хвилювання, захоплення та любов. Другу групу складають ФО на позначення фізичного стану. Новогрецькі, англійські та українські ФО з компонентом на позначення фізичного стану людини сформувалися внаслідок образного сприйняття навколишнього світу. Досліджувана фразеологічна мікросистема є динамічною системою, що безперервно поповнюється новими ускладненими мовними знаками, які виникають як результат взаємодії мовних і позамовних чинників. Досліджувані ФО використовуються в мовленнєвій діяльності для концептуалізації знання про картину світу, в центрі якої знаходиться людина та її здоров'я. Дослідженням цієї теми займалися А.М. Сердюк, Л.М. Печенікова, К.В. Саміліна, В.Ю. Краєва, Є.А. Коршкова, Б.І. Лабінська.

Існує небагато семантичних класифікацій фразеологізмів, що позначають фізичний стан людини. Так, А.М. Сердюк, порівнюючи українську мову та латину, виділяє лише три тематичні групи: 1) життя, 2) смерть та 3) організм людини [58, с. 280]. Є.А. Коршкова відмічає, що ФО з семантикою фізичного стану реалізують тільки два синонімічних ряди одиниць зі значеннями «жити» і «померти», які, в свою чергу, вступають в антонімічні відносини [29, с. 130]. В.Ю. Краєва при вивченні діалектної фразеології говірок Алтая у фразеосемантичному полі «стан людини» виділяє 2 мікрополя «вік» та

«здоров'я» [31]. Найбільш повною класифікацією ФО на позначення фізичного стану людини є класифікація Л.М. Печенікової. Вона чітко окреслює 2 групи: «міцне здоров'я» та «слабке здоров'я». У першій групі відмічаються такі підгрупи: ФО на позначення процесу одужання, ФО на позначення фізично міцної, здорової та активної людини, ФО на позначення вагітності, як певного специфічного фізичного стану жінки. У другій групі виділяються ФО, що позначають стан перевтоми, масу тіла, вади органів чуття та тіла, порушення координації руху, хворобливого та передсмертного стану [47, с. 137–138].

Отже, серед ФО новогрецької, української та англійської мов на позначення фізичного стану людини доцільно виділити наступні тематичні категорії, об'єднані базовим семантичним компонентом:

I. Мікрополе «вік».

II. Мікрополе «стан здоров'я»: 1. Добре самопочуття: а) процес одужання; б) фізично здорова та активна людина; в) вагітність; г) сон; д) ситість; 2. Погане самопочуття: а) перевтома; б) маса тіла; в) вади тіла; г) безсоння; д) голод; є) алкогольне сп'яніння; ж) хворобливий стан; з) передсмертний стан/смерть.

I. Вік – категорія багатозначна. З одного боку, це тривалість життя людини, тварини чи рослини, але існують й інші поняття. Так, «біологічний вік» визначається залежно від стану обмінних, структурних, функціональних, регуляторних особливостей і пристосувальних можливостей організму, а ось «фізіологічний вік» – вік людини, що визначається в поняттях рівня фізіологічного розвитку [9, с. 195]. У дослідженні використовується саме останнє визначення поняття «вік».

При описі молодої та недосвідченої людини використовуються ФО з компонентами, що мають пряме відношення до молодого віку. Так, наприклад, часто зустрічається лексема «молоко» (*вмочився в молоко, губи в молоці, ще молоко на губах не обсохло, με το γάλα της μάνας του*). Молоко традиційно є їжею для новонароджених, також означає сімейні кровні узи і є символом материнства [62, с. 226]. На перший погляд, концепт «молоко» має лише позитивні асоціації, але ФО з цим компонентом носять негативне та дещо зневажливе забарвлення. Молодість та відсутність здорового глузду також описується у ФО за допомогою фітонімів. В українській фразеології використовується лексема «мак» (*ще мак росте / цвіте у голові*), в англійській – «агрус» (*as green as a gooseberry*). Також на відміну від новогрецької мови, дуже часто в українській та англійській мовах молодість пов'язана з зеленим кольором (*молодий та зелений, as green as grass, as green as a gooseberry*) як порівняння молодої та недосвідченої людини з рослиною, що тільки розквітла.

Існує група ФО, що позначають людину в розквіті сил (*у цвіті літ, у самому соку, είναι στην ακμή της ηλικίας, στο άνθος της ηλικίας, at the zenith of one's age*).

Найбільша кількість фразеологізмів на позначення віку людини належить до опису старості. Так, у новогрецькій мові культурологічний аспект просліджується у ФО *σαν την Ακρόπολη* (*старий, як Акрополь*), у цьому випадку похилий вік людини порівнюється з одним із найвеличніших давніх пам'ятників Греції – Акрополем. Цікавим є також фразеологізм новогрецької мови на

позначення похилого віку, витоки якого знаходяться у давньогрецькій міфології, ФО *τον ξέχασε ο Χάρως*. Вона використовується для позначення дуже старої людини, яку «забув Харон». Харон у античній міфології був перевізником померлих у царство Аїда.

ФО *old as the hills, over the hill* походять з Біблії, вони зустрічаються в описі першої людини – Адама, але хоча й християнство розповсюджене в Європі, тільки в англійській мові помічено існування цих фразем. Також Біблія є джерелом походження таких ФО, як *old as Methuselah, σαν Μαθουσάλας*. Мафусаїл, згідно Біблії, – один з праотців людства, який прославився своїм довголіттям (він прожив 969 років). Це найстаріший чоловік, чий вік зазначений в Біблії. Варто відмітити ФО *silver surfer*, що скоріш за все сформувався вже у сучасну епоху панування цифрових технологій. Вона означає людину похилого віку, що активно використовує Інтернет. У інших мовах не було знайдено жодного фразеологізму на позначення віку, що виник на сучасному етапі формування мови.

Важливо відзначити, що в українській мові ФО на позначення похилого віку людини здебільшого носять негативну оцінку, наприклад, *старе луб'я, стара торба, мохом вкрився, смердить землею, порохня сиплеться*, незважаючи на те, що традиційно старість є ознакою мудрості.

Зневажливе ставлення також описується за допомогою використання зоонімів: *стріляний вовк, жовтороте пташеня, no spring chicken, young turk, be knee-high to a grasshopper*.

II.1. Самопочуття – це загальний фізичний та моральний стан людини [9, с. 1298]. Категорія «здоров'я» тлумачиться як «правильна, нормальна діяльність організму, його повне фізичне та психічне благополуччя». Тобто «здоров'я» – це комплексне поняття, яке характеризує функціональний стан людини [47, с. 137].

У категорії «здоров'я» доцільно буде виділити такі підгрупи:

1) «Процес одужання». Частіше за все у даній підгрупі зустрічаються концепти «хвороба» та «здоров'я». Дані фразеологізми у своїй більшості процесуальні, тобто вони описують процес переходу з одного стану в інший (від хвороби до одужання), наприклад, *παίρνω δυνάμεις, ξαναβρίσκω την υγεία μου, вискочити із хвороби, приходити в себе, be on the mend, be (get) on one's feet, be restored to good health*.

2) «Фізично здорова, міцна людина». Дана підгрупа описує зовнішній вигляд здорової, активної, фізично міцної людини (*χαίρω άκρας υγείας, το πρόσωπό μου λάμπει από υγεία, είμαι περίφημα στην υγεία μου, σκάω από υγεία, έχω το χρώμα της υγείας, не скаржитися на здоров'я, a clean bill of health*).

У новогрецькій та англійській мовах можна вичленити особливо багато ФО, що описують міцне здоров'я. У ФО *γίνομαι περδίκι* людина доброго здоров'я порівнюється з куріпкою, символом родючості, кохання та краси. Слід відзначити, що куріпка у Давній Греції була пов'язана з богинею краси Афродітою [62, с. 177]. З цього прикладу очевидно, що, грецька фразеологічна картина світу постає більш міфологізованою, саме тому у сучасній мові збереглося багато алюзій на давньогрецькі міфи. Також міцне здоров'я описується у новогрецькій фразеології як *«σιδερένια / απάλινη υγεία»* (чавунне,

стальне здоров'я). У даній ФО просліджується пряме порівняння міцного здоров'я з металами – чавуном та сталлю. На відміну від грецької лінгвокультури, у англійській мові здорова людина порівнюється зі скрипкою (*be as fit as a fiddle*), з блохою (*be as fit as a flea*), з дзвоном (*be as sound as a bell*) та з дощем (*right as rain*). Витоки вищеназваних порівнянь не збереглися на сучасному етапі існування мови, крім останнього порівняння з дощем. Ця ФО походить з Великої Британії, країни, де дощова погода – це норма. Але спочатку вона мала значення «прямий, незмінний напрямок», лише на початку ХХ ст. ФО «*right as rain*» стала використовуватись у значенні «міцне здоров'я» [70, р. 877].

3) «Вагітність». Розглянемо вагітність як особливий фізичний стан жінки. Менше за все ФО на позначення вагітності у новогрецькій мові, наприклад, *φέρνω στον κόρσο, είναι σε ενδιαφέρουσα, με την κοιλιά στο στόμα*. Щодо інших досліджуваних мов, дуже часто дані ФО носять зневажливий або іронічний характер (*be up the duff, be up the spout, горбата в одну сторону, сарай з пристройкою, глобус носити*).

4) «Сон». У ФО відображаються різні ступені сну. Наприклад, глибокий сон – *κοιμάμαι σαν (το) βόδι, κοιμάμαι κι ονειρεύομαι / κοιμάμαι του καλού καιρού, be dead to the world, to sleep tight, sleeping like a baby, to sleep like a log, to sleep through a storm, спати без задніх ніг, спати без пам'яті, спати як камінь (як мертвий), спати мов убитий, спати (заснути) мов дитина після маку (маківки); поверхневий сон, дрімота – *catch 40 winks, grab a little shut-eye, to doze off, хилить (клонить) на сон, морить на сон, ловити окунів (окуні) носом, носом рибу вудити, спати на одне вухо, клювати носом*.*

Синонімом сну як у новогрецькій, так й у українській мовах стало ім'я бога Морфея. Морфей (грец. Μορφεός) – син Гіпноса, бог сновидінь. За міфами, Морфей з'являвся людям уві сні в людських образах. Вислів *στις αγκάλες του Μορφέως / στην αγκαλιά του Μορφέα (бути в обіймах Морфея)* означає «спати солодким сном». На відміну від грецької та української культур, образ сну в англійській культурі походить з фольклору Північної Європи. Піщана людина (Sandman) – містичний персонаж, що навіює хороші сни за допомогою магічного піску, який він розсипає на повіки сплячих дітей в ночі. Цей образ може мати як позитивне забарвлення, так і негативне (може навівати неслухняним дітям кошмари). У фразеології образ Піщаної людини відбився у ФО *when the Sandman comes* у значенні «прийшла дрімота».

5) «Ситість». Більшість ФО цієї категорії означають не просто ситість, а переїдання. У новогрецькій та українській мовах було виділено набагато більше ідіом на позначення ситості. Можливо, це пов'язано з любов'ю як греків, так й українців добре попоїсти. У даній підгрупі часто зустрічаються компаративні фразеологізми. Так, людина порівнюється з волком (*τρώω σαν λύκος*), волом (*τρώω σαν (το) βόδι*), конем (*to eat like a horse*) та свинею (*to eat like a pig*). Зустрічаються ФО, які виражають зневажливе та іронічне ставлення до того, хто їсть, наприклад, *τρώω του σκασμού, τρώω τον αγλέουρα, λαδώνω τ' άντερό μου, τρώω το καταπέτασμα, задушити в пuzі комара, укласти в копи, набити черево, напхати пельку*.

II.2. Здоров'я та хвороба – стани людини, які мають значення не тільки на індивідуальному, але й на соціальному рівні. Ці різновиди фізичних станів закріплюються у культурних та соціальних структурах різних культур.

1) «Перевтома». Особливо багато ФО на позначення перевтоми у новогрецькій мові. З одного боку, це може бути пояснено тим, що грекам завжди доводилося важко працювати, особливо в сільському господарстві. Посушливий клімат, брак води, гірська місцевість і кам'янистий ґрунт – все це вимагає чимало зусиль, щоб вирощувати хліб і виноград, цитрусові і тютюн. З іншого боку, греки, що походять з північних регіонів країни, ставляться з презирством до праці, та будь-яка важка робота сприймається ними за каторгу [69, с. 64]. Так, фізичну втому позначають такі фразеологізми: *γίνομαι πετσί και κόκκαλο, μου πιάνονται τα πάκια, μου πιάνεται το νεφρί, είδα κι έπαθα, γίνομαι σμπαραλία, αισθάνομαι καταβεβλημένος, τα φτύνω, μόλις που στέκομαι όρθιος, βαράω / χτυπό μπιέλα, μου βγαίνει η ψυχή.*

Також у досліджуваних мовах просліджується тенденція порівнювати втомлену людину з мерцем, наприклад, *είμαι πτώμα, είμαι πεθαμένος στην κούραση, πεθαίνω από / στην κούραση, живий вмерлець, be dead on your feet, be half-dead.* Та лише у англійській мові зустрічається ФО *be punch drunk*, де перевтома дорівнюється алкогольному сп'янінню.

2) «Безсоння». Це поширене явище у досліджуваних лінгвокультурах, саме тому воно відбивається у фразеологічному фонді мов, наприклад, *δεν μου κολλάει ύπνος, δε δειλιάζει το μάτι μου, δεν κλείνω μάτι, вибиватися / вибитися зі сну, сон не йде на очі (в голову), сон не бере / не взяв, not sleep a wink.* ФО *μετράω προβατάκια, рахувати овець, to count sheep* бере свої витoki з поширеної розумової вправи, що використовується у різних культурах як засіб боротьби з безсонням. Згідно з цією вправою, треба рахувати білих овець, які стрибають через паркан. Мається на увазі, що ця дія повинна викликати нудьгу, щоб допомогти розуму відволіктись від сторонніх думок. Так, завдяки ФО *рахувати овець* вівці стали асоціюватись зі сном або з відсутністю сну.

3) «Маса тіла». У рамках підгрупи «маса тіла» розглядаються діаметрально протилежні категорії «товстий» та «худий», що також належать до опису зовнішнього вигляду людини. Наведемо приклади для категорії «худий»: *як глист, камбала ходяча, як риба засушена, μένω πετσί και κόκαλο, δε πιάνει κρέας πάνω του, gaunt as bone.* До антонімічної категорії «товстий» належать такі: *το μάγουλό του είναι σα φράπα, είμαι ένα μάτσο κρέας, годований як пацюк, товстий як бодня (кабан, ведмідь, копиця), mountain of flesh, fat as butter, plump as a partridge.*

4) «Вади тіла». Означена підгрупа охоплює ФО, що означають певні фізичні вади людини, уроджені та набуті. Так, виділяються фраземи на позначення надто високого та надто низького зросту, наприклад, *σαν ψηλολέλεκας, είναι ψηλός σαν πύργος, підпирати стелю, як стовп дерев'яний, big drink of water.* Малий зріст рідко коли прямо висміюється у фразеології даних мов. Серед ФО є багато жартівливих: *μια μπουκιά άνθρωπος, μια σταλιά άνθρωπος, їжаку по вуха, горобицю по хвіст.*

Виділяються також відносно нечисленні мікрогрупи з конкретним означенням певних фізичних вад людини: *дрючок горбатий; як коромисло проковтнув, blind as a bat, deaf as an adder, deaf as a post.*

5) «Голод». У складі ФО на позачення голоду багато зоонімів. У новогрецькій мові голодну людину порівнюють з волком (*πεινάω σαν λύκος*), в українській – з собакою (*голодний, як собака*), в англійській – з ведмедем, мисливцем та конем (*hungry as a bear, hungry as a hunter, hungry as a horse*).

6) «Алкогольне сп'яніння». Найчастіше фразеологічні одиниці, пов'язані з пияцтвом, торкаються негативних наслідків уживання алкоголю або оцінки людини: її психічного та фізичного стану, зовнішнього вигляду, поведінки під час та після пиття, деяких звичаїв, але також часто вказують на гарний настрій: *прийняти на груди, нога за ногу чіпляється в кого, залити хавло, хміль б'є у голову, хміль бродить у голові, be off your head, go to sb's head, to wet the other eye, to lose one's legs, έχω πιωμένα τα αυτιά μου, γερό ποτήρι / πιρούνι / κουτάλι.*

7) «Хворобливий стан». При описі стану хворої людини використовуються соматизми: *ανοίγει η μύτη, γανώνω το κεφάλι, μου κάνει το κεφάλι καζάνι, το κεφάλι μου κουδουνίζει, ανακατεύεται το στομάχι μου, με γαρφαλάει ο λαιμός μου, κλείνει η μύτη μου, у голові морочиться, вивело очі в лоб, kink in one's neck*; зооніми: *είμαι σαν κοτόπουλο, be as sick as a dog, drop like flies*; колороніми: *είναι кіτρινος σαν το λεμόνι, κιτρινίζω / πρασινίζω από το κακό μου, в очах жовтіє/темніє/зеленіє, be as white as a sheet.*

Існують також фраземи, що описують конкретну хворобу людини (у даному прикладі психічні розлади: *έπαθε ψυχικό τραλαλά, з кіндратиком у голові, not be right in the head*). Але особливо часто ФО вказують на появу високої температури: *παρουσιάζω υποθερμία, ψήνομαι στον πυρετό, run a fever/temperature, лихоманка б'є, очі палають, як лихоманка стрепехнула.*

8) «Передсмертний стан / смерть». Категорія «смерть» займає центральне місце серед лінгвокультурологічних категорій у зв'язку з тим, що вона багато значить не тільки для конкретної людини, а й для всієї нації в цілому. Категорія «смерть» абсолютно у всіх існуючих культурах є однією з основних у національній свідомості їх носіїв. Наведемо декілька прикладів: *σβήνει το καντήλι μου, σώθηκαν οι μέρες, πάω στην τελευταία μου κατοικία, життя погасло (догоріло), свічка (чия) згасла (погасла), покинути світ, зійти з світу (з блиску-світу), to go to one's watery grave, to go to the big location in the sky, to go to the last roundup, to go to a better place, to go to a Texas cakewalk, to go to Davy Jones's locker.*

Отже, підсумовуючи слід зазначити, що фразеосемантичне поле «фізичний стан людини» є надзвичайно розгалуженим та об'ємним за своєю структурою у кожній тематичній групі. Аналіз ФО на позначення фізичного стану людини новогрецької, української та англійської мов свідчить про той факт, що новогрецька та українська лінгвокультури демонструють значно більш яскраві подібності у порівнянні з англійською. Національно-специфічні відмінності семантичної структури проаналізованих фразеологічних одиниць, виявлені в ході порівняльного дослідження, відображають особливості концептуалізації розглянутих фрагментів мовної картини світу в обох культурах, свідчать про

національну своєрідність та унікальність образу світу грецького, українського та британського народів.